

Biblijne i rzymskie korzenie
procesowej zasady
testis unus testis nullus

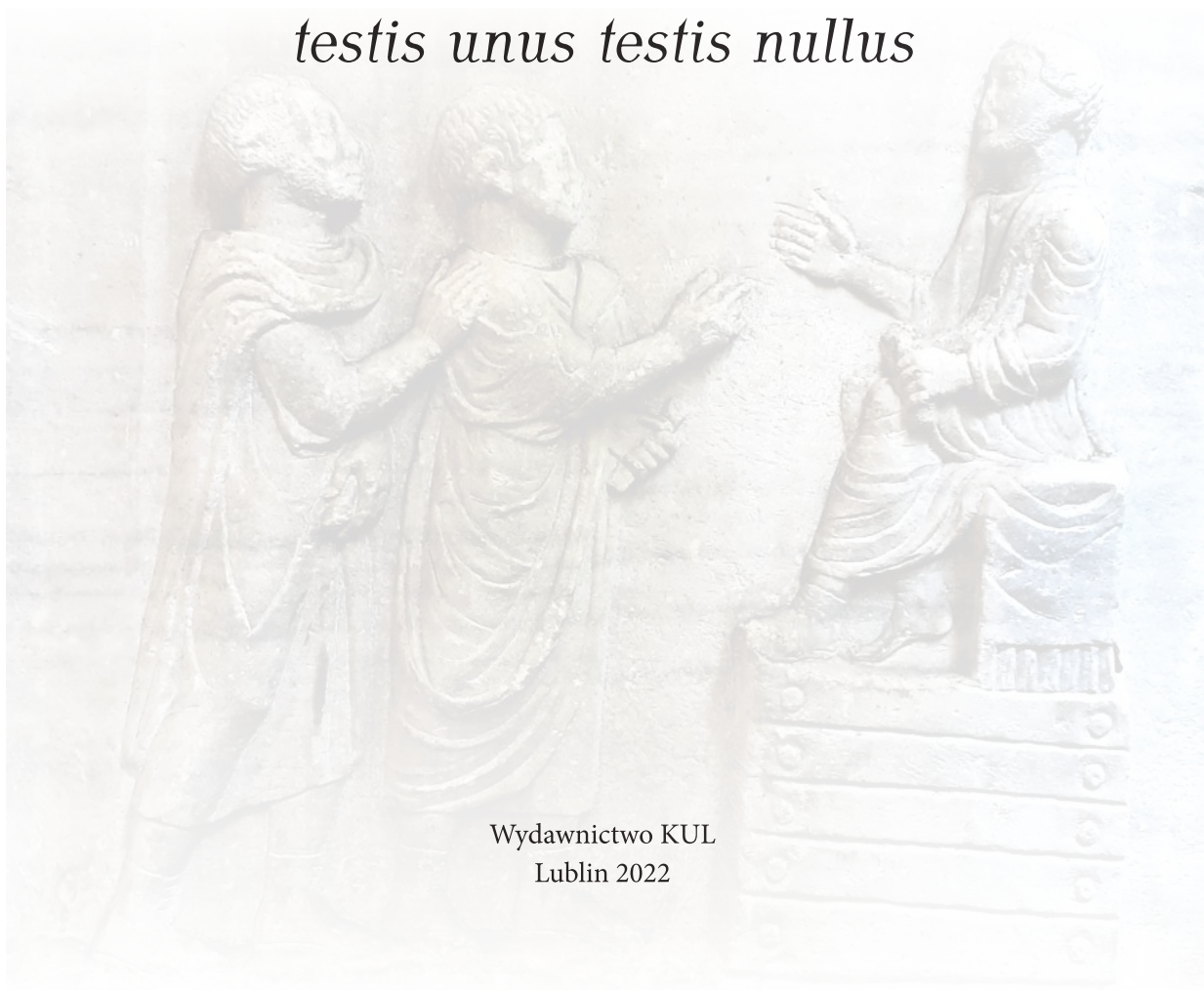
KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI
JANA PAWŁA II

Karol Krystian Adamczewski

Biblijne i rzymskie korzenie
procesowej zasady
testis unus testis nullus

Wydawnictwo KUL
Lublin 2022

Recenzenci
prof. dr hab. Marek Kuryłowicz
prof. dr hab. Andrzej Sokala

Opracowanie redakcyjne
Marzena Krupa

Opracowanie komputerowe
Jakub Kośniewski

Projekt okładki i stron tytułowych
Agnieszka Gawryszuk

Na okładce:
Sarkofag młodego mediolańskiego adwokata z czasów rzymskich,
Muzeum Archeologiczne w Mediolanie

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2022

ISBN 978-83-8288-034-2

Wydawnictwo KUL, ul. Konstantynów 1H, 20-708 Lublin, tel. 81 740 93 40
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl, <http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa:
volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin, tel. 91 812 09 08, e-mail: druk@volumina.pl

Spis treści

Wykaz wybranych skrótów	7
Wstęp	9
Rozdział I. Liczba świadków w źródłach Starego Testamentu	15
1. Wprowadzenie	15
2. Wymóg podwójnego świadectwa w <i>Pięcioksięgu</i>	17
2.1. Sprawa winnicy Nabota	32
2.2. Proces Zuzanny	46
3. Liczba świadków w prawie talmudycznym – perspektywa porównawcza	62
4. Podsumowanie	68
Rozdział II. Liczba świadków w źródłach Nowego Testamentu	71
1. Wprowadzenie	71
2. Wymóg podwójnego świadectwa w ewangeliiach	72
2.1. Sprawa jawnogrzeszniczy	73
2.2. Świadectwo Chrystusa	80
2.3. Proces Chrystusa	86
2.4. Upomnienie braterskie	102
3. Wymóg podwójnego świadectwa w <i>Dziejach Apostolskich</i>	108
3.1. Sprawa św. Szczepana	110
4. Wymóg podwójnego świadectwa w <i>Listach św. Pawła</i>	115
4.1. <i>2 List do Koryntian</i>	117
4.2. <i>1 List do Tymoteusza</i>	121
4.3. <i>List do Hebrajczyków</i>	127
5. Podsumowanie	131
Rozdział III. Liczba świadków w źródłach	
prawa rzymskiego klasycznego i poklasycznego	135
1. Wprowadzenie	135
2. Liczba świadków w ustawodawstwie cesarskim	136

2.1. Liczba świadków w ustawodawstwie cesarskim	
okresu pryncypatu	139
2.1.2. Konstytucja Aleksandra Sewera z 223 roku	146
2.1.3. Konstytucja Carusa, Carinusa, Numerianusa z 283 roku	148
2.2. Liczba świadków w ustawodawstwie cesarskim	
okresu dominatu	153
2.2.1. Konstytucja Konstantyna Wielkiego z 333 roku	156
2.2.2. Ustawa Konstantyna Wielkiego z 334 roku	178
3. Liczba świadków w wybranych poglądach	
jurysprudencji rzymskiej	189
3.1. Ulpian	193
3.2. Kallistratus	195
3.3. Paulus	198
3.4. Arkadius Charisius	204
4. Podsumowanie	207
 Zakończenie	 211
Bibliografia	215
Streszczenie	233
Summary	237

Wykaz wybranych skrótów

Act – *Actus Apostolorum*
C. – *Codex Iustinianus*
can./ kan. – canon/ kanon
Const. Apost. – *Constitutiones Apostolorum*
Const. Sirm. 1 – *Constitutio Sirmondiana 1*
1 Cor – *Epistula ad Corinthios I*
2 Cor – *Epistula ad Corinthios II*
C.Th. – *Codex Theodosianus*
D. – *Digesta Iustiniani*
Dn – *Prophetia Danielis*
Dt – *Liber Deuteronomii*
Eccle – *Liber Ecclesiastes*
Ex – *Liber Exodus*
Ez – *Prophetia Ezechielis*
G. – *Gai Institutiones*
Gn – *Liber Genesis*
Heb – *Epistula ad Hebraeos*
Idc – *Liber Iudicum*
Ier – *Liber Ieremiae*
Is – *Liber Isaiae*
Io – *Evangelium secundum Ioannem*
1 Io – *Epistula Ioannis II*
Lc – *Evangelium secundum Lucam*
Lv – *Liber Leviticus*
Mc – *Evangelium secundum Marcum*
Mt – *Evangelium secundum Matthaeum*
Nm – *Liber Numeri*
Nov. – *Novella Iustiniani*
Os – *Prophetia Osee*
Ps – *Liber Psalmorum*

Prv – *Liber Proverbiorum*

1 Reg – *Liber I Regum*

2 Reg – *Liber II Regum*

Rt – *Liber Ruth*

2 Sam – *Liber II Samuelis*

Sir – *Liber Ecclesiasticus*

1 Tim – *Epistula ad Timotheum I*

2 Tim – *Epistula ad Timotheum II*

2 Tit – *Epistula ad Titum*

Tob – *Liber Thobis*

Wstęp

Wymóg przynajmniej dwóch zgodnych zeznań w rzymskim procesie kognitywnym został wprowadzony w 334 roku po Chr. przez Konstantyna Wielkiego. Konstytucja stanowiła, iż do ważnego skazania oskarżonego potrzeba co najmniej dwóch zgodnych zeznań świadków. Wprowadzony wymóg dowodowy został w średniowieczu nazwany zasadą *testis unus testis nullus*. Reguła miała fundamentalne znaczenie w prawie dowodowym, wzmacniając znacznie ochronę oskarżonego oraz gwarancję jego praw w procesie. Stanowiła dodatkowy czynnik rozwojowy procesu sprawiedliwego, a ponadto realnie zwiększała prawną ochronę pozycji oskarżonego przed nadużyciami procesowymi, zwłaszcza przed fałszywymi zeznaniami świadków. Wprowadzenie tej zasady wiązało się również z tendencją odchodzenia od swobodnej oceny dowodów na rzecz legalnej oceny dowodowej. Wprawdzie na gruncie obecnie obowiązującego polskiego prawa procesowego zasada *testis unus testis nullus* nie ma zastosowania, niemniej na trwałe wpisała się do prawa kanonicznego i jest wymieniana w obu kodeksach¹.

Należy podkreślić, że na kilka wieków przed ogłoszeniem przez cesarza Konstantyna Wielkiego wspomnianej konstytucji zasada *testis unus testis nullus* w swojej istocie, choć niedosłownie w takim brzmieniu, była już znana w *Starym* i *Nowym Testamencie*. Istotna różnica wiązała się jednak z faktem, iż świadkowie w prawie Mojżeszowym pełnili jednocześnie rolę oskarżycieli².

Wymóg zgodnego i przynajmniej podwójnego świadectwa został przejęty przez sądownictwo kościelne w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Jednak z chwilą ogłoszenia konstytucji Konstantyna Wielkiego w 334 roku rozpoczął się proces transformacji oraz przejmowania rozwiązań prawa rzymskiego na grunt tworzącego się starożytnego procesu kościelnego. Wymóg podwójnego świadectwa, przyjęty zarówno ze *Starego*, jak i *Nowego Testamentu*, w porządku prawnym Kościoła uległ pod wpływem konstytucji Konstantyna swego rodzaju „romanizacji” w IV i V wieku.

¹ Zob. KPK z 1917, kan. 1791 § 1; KPK z 1983, kan. 1573.

² Zob. Dt 17, 6–7; 19, 15; Nm 35, 30.

Celem publikacji jest ukazanie genezy zasady *testis unus testis nullus* i prześledzenie jej ewolucji w źródłach biblijnych oraz w źródłach prawa rzymskiego klasycznego i poklasycznego. Istotne jest również zwrócenie uwagi na proces recepcji tej zasady w sądownictwie kościelnym w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. W tym kontekście niezbędne jest porównanie norm jej stosowania na gruncie obu porządków prawnych i wskazanie różnic.

Podjęty temat wymaga wnikliwej analizy ważnych problemów wynikających stąd, że zasada *testis unus testis nullus* ma charakter dwuaspektowy. W ujęciu negatywnym zeznanie jednego świadka nie posiadało pełnej mocy dowodowej, natomiast zgodne zeznania przynajmniej dwóch świadków zyskiwały taką wartość. Trzeba zatem spojrzeć na tę zasadę w wymiarze negatywnym i pozytywnym. Ważną kwestią w tym zagadnieniu jest również podstawa prawna i aksjologiczna wspomnianego wymogu. Innymi słowy, konieczne jest prześledzenie wskazanych motywów towarzyszących procesowi powstawania i kształtowania się reguły *testis unus testis nullus*.

W kontekście rozważań o zasadzie *testis unus testis nullus* fundamentalną kwestię stanowi jej pochodzenie. Niezbędne jest też zbadanie, czy wspomniana reguła wywodzi się z jednego źródła, czy też korzeniami swymi sięga niezależnych i różnych od siebie źródeł. Istotne jest także ustalenie, kiedy i w jakich okolicznościach zasada ta została sformułowana oraz w jakim systemie prawa pojawiła się po raz pierwszy. Interesujące jest również prześledzenie, czy i w jakim zakresie stanowiła prawną inspirację dla porządku prawnego Kościoła w jego pierwszych wiekach.

Prezentowana monografia jest pierwszym tego typu opracowaniem w polskiej literaturze przedmiotu, które opisuje biblijne i rzymskie korzenie reguły *testis unus testis nullus*. Przedstawia także szczegółowo genezę i rozwój wspomnianej zasady na gruncie dwóch odrębnych, ale wzajemnie na siebie wpływających porządków prawnych. Ponadto stanowi próbę zebrania źródeł prawnych i literackich w zakresie prezentowanego problemu oraz zawiera autorskie tłumaczenia wybranych części źródeł prawnych.

Podstawę niniejszego opracowania będą stanowiły materiały źródłowe prawa biblijnego oraz rzymskiego. Spośród źródeł biblijnych zostaną wykorzystane fragmenty *Starego* i *Nowego Testamentu*, w szczególności urywki *Księgi Liczb*³ oraz *Księgi Powtórzonego Prawa*⁴, które bezpośrednio odnoszą się do wymogu podwójnego świadectwa. Przytoczone zostaną również biblijne opowieści – o sprawie winnicy Nabota i o fałszywie oskarżonej Zuzannie – stanowiące inte-

³ Zob. Nm 35, 30.

⁴ Zob. Dt 17, 6; 19, 15.

resujący przykład manipulacji świadkami i niezachowania reguły wymagającej dwóch zgodnych świadectw⁵. Przedmiotem analizy będą także teksty źródłowe *Nowego Testamentu*, zwłaszcza wybrane passusy z wszystkich ewangelii i wybrane wersety z niektórych *Listów św. Pawła*. Wymienione fragmenty kilkakrotnie powtarzają bowiem starotestamentalny wymóg o świadkach, zarówno w znaczeniu teologicznym, jak i procesowym⁶.

Cenny wkład będą stanowiły kanony uchwał synodalnych oraz soborowych pierwszych wieków chrześcijaństwa i wypowiedzi ojców Kościoła, którzy w swoich komentarzach poświęcili znaczną uwagę problematyce świadectwa, szczególnie w aspekcie liczby i zgodności składanych zeznań.

Zagadnienie liczby świadków oraz ich roli w rzymskim prawie procesowym będzie wiązało się z koniecznością analizy źródeł jurydycznych pochodzących zwłaszcza z okresu pryncypatu oraz dominatu. Wówczas bowiem pojawiło się największe zainteresowanie kwestiami związanymi ze środkami dowodowymi, procesem oraz liczbą świadków.

Z okresu pryncypatu należy wskazać dwie konstytucje imperialne, zamieszczone w *Kodeksie Justyniana*. Pierwsza z nich została wydana w 223 roku przez cesarza Aleksandra Sewera⁷. Druga regulacja, pochodząca z 283 roku, przypisywana jest trzem cesarzom: Carusowi, Carinusowi oraz Numerianusowi⁸.

Wartość zeznania w kontekście liczby oraz statusu społecznego świadka była również przedmiotem zainteresowania retorów rzymskich⁹, a później niektórych przedstawicieli jurysprudencji rzymskiej, żyjących i działających zwłaszcza w epoce pryncypatu¹⁰. Wypowiedzi tych ostatnich odnoszące się do tematyki dowodowej umieszczone zostały w *Digestach Justyniana*¹¹. Niektóre z nich na kanwie analizowanej problematyki zawierają istotne i cenne odniesienia do wydanych w pryncypacie reskryptów, zwłaszcza cesarza Hadriana¹².

⁵ Zob. 1 Reg 21, 8–10; Dn 13, 19–21.

⁶ Zob. Mt 18, 15–16; 26, 59–61; Mc 14, 55–59; 2 Cor 13, 11; Tim 5, 19; Heb 10, 20; Io 8, 17.

⁷ Zob. C. 4.20.2.

⁸ Zob. C. 4.20.4.

⁹ Zob. M.F. Quintilianus, *Institutio oratoria*, 5, 7, 9; 5, 7, 18; 5, 7, 19; Seneca, *Controversiae*, 7, 5, 4; L. Seneca, *De beneficiis*, 6, 8, 4.

¹⁰ Najbardziej znaczące wypowiedzi jurystów epoki pryncypatu zawarte w *Digestach Justyniana* przypisywane są Ulpianowi, Kallistratusowi oraz Paulusowi. Cenne informacje podaje również Arkadiusz Charisius, którego działalność, jak się przyjmuje, przypadła na okres dominatu.

¹¹ Zob. D. 22.5.1.1.2; D. 22.5.3; D. 22.5.3.1; D. 22.5.3.2; D. 22.5.12; D. 22.5.21.3; D. 48.18.1.4; D. 48.18.20.

¹² Zob. D. 22.5.3.1; D. 22.5.3.2.

W kontekście poszukiwań korzeni procesowej zasady *testis unus testis nullus* niezwykle ważne są dwie konstytucje z epoki dominatu wydane w niewielkim odstępie czasowym przez Konstantyna Wielkiego. Pierwsza, pochodząca z 333 roku, otwierała zbiór 16 konstytucji imperialnych regulujących zagadnienia religijne¹³. Druga, z roku 334, jak powszechnie uznaje się w doktrynie prawa rzymskiego, wprowadzała oficjalnie do systemu prawa imperialnego procesowy wymóg *testis unus testis nullus*¹⁴.

Zarówno w literaturze polskiej, jak i zagranicznej nie ma opracowań podejmujących w sposób całościowy temat biblijnych i rzymskich korzeni procesowej zasady *testis unus testis nullus*. Zagadnienie to pojawia się jedynie incydentalnie w opracowaniach instytucji prawa procesowego, a zwłaszcza postępowania dowodowego. O wartości dowodowej zeznań świadków w procesie rzymskim pisał Władysław Rozwadowski¹⁵, zaś rola świadka w procesie kanonicznym w ujęciu historycznym była przedmiotem rozważań w monografiach Mariana Alfonsa Myrcha¹⁶, a także Bolesława Wilanowskiego¹⁷. Należy również wymienić artykuł Piotra Sadowskiego, w którym podjęty został bezpośrednio temat reguły *testis unus testis nullus* w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego¹⁸. Cenne spostrzeżenia i refleksje na temat tej zasady w prawie rzymskim znajdują się również w innych monografiach oraz artykułach naukowych autorów zagranicznych, takich jak: Luca Loschiavo¹⁹, Antonino Metro²⁰, Antonio

¹³ Zob. Const. Sirm. 1.

¹⁴ Zob. C.Th. 11.39.3; C. 4.20.9.

¹⁵ W. Rozwadowski, *Ocena zeznań świadka w procesie rzymskim epoki republikańskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 13 (1961) 1, s. 9–31; *idem*, *Ocena zeznań świadka w procesie rzymskim epoki Pryncypatu*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 16 (1964) 1, s. 143–183; *idem*, *Wartość dowodowa świadków w procesie poklasycznym*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 21 (1969) 1, s. 1–21.

¹⁶ M.A. Myrcha, *Dowód ze świadków w procesie kanonicznym*, Lublin 1936.

¹⁷ B. Wilanowski *Rozwój historyczny procesu kanonicznego*, t. I, *Proces kościelny w starożytności chrześcijańskiej*, Wilno 1929.

¹⁸ P. Sadowski, *Zasada „unus testis nullus testis” w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego* [w:] *Prawne, historyczne i demokratyczne aspekty sprawiedliwości*, red. P. Sadowski, E. Kozerska, A. Szymański, Opole 2007, s. 33–43.

¹⁹ L. Loschiavo, *Figure di testimoni e modelli processuali tra antichità e primo Medioevo*, Milano 2004.

²⁰ A. Metro, *„Testis unus testis nullus”* [w:] *Critical Studies in Ancient Law, Comparative Law nad Legal History. Essays in Honour of Alan Watson*, eds. J.W. Cairns, O.F. Robinson, Oxford-Portland-Oregon 2001, s. 109–116.

Padoa Schioppa²¹, Ugo Zilletti²², Giovanni Pugliese²³, László Odrobina²⁴, Andreas Wacke²⁵, André Gouron²⁶, Gian Gualberto Archi²⁷.

Do rozwiązywania przedstawianego problemu badawczego konieczne jest posłużenie się przede wszystkim dwiema metodami – historyczno-prawną oraz prawnoporównawczą. Dodatkowo trzeba wykorzystać metodę filologiczną ze względu na charakter niektórych źródeł, które wymagają przekładu na język polski.

Najważniejsze fragmenty pism łacińskich przytoczono w tekście głównym w języku polskim, a ich oryginalne brzmienie umieszczono w przypisach. Tam również zawarto informację dotyczącą autora przekładu. Wyjątkiem są fragmenty *Pisma Świętego*, które w języku polskim cytowano według *Biblii Tysiąclecia*²⁸, a w języku łacińskim podano według *Wulgaty*²⁹.

Dziękuję ks. prof. dr. hab. Antoniemu Dębińskiemu, promotorowi dysertacji oraz kierownikowi projektu, w ramach którego powstała niniejsza monografia, za opiekę naukową oraz życzliwość. Wyrażam również wdzięczność

²¹ A.P. Schioppa, *Unus testis nullus testis. Note sulla scomparsa di una regola processuale*, „Studia Ghisleriana. Serie speciale per il IV centenario del Collegio Ghisleri di Pavia 1567–1967”, vol. *Studi Giuridici*, Pavia 1967, s. 334–357.

²² U. Zilletti, *Sul valore probatorio della testimonianza nella „cognito extra ordine”*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris” 29 (1963), s. 124–150; U. Zilletti, *Studi sulle prove nel diritto giustiniano*, „Bulletino dell’Istituto di Diritto Romano” 67 (1964), s. 167–215.

²³ G. Pugliese, *La prova nel processo romano classico*, „Jus. Rivista di scienze giuridiche” 11 (1960) 1, s. 386–424; *idem*, *L’onere della prova nel processo „per formulas”*, „Revue Internationale des Droits de l’Antiquité” 3 (1956), s. 349–362.

²⁴ L. Odrobina, *La maxime: Unus testis nullus testis ou le témoignage de l’évêque au IVe siècle*, „Augustinianum” 43 (2003), s. 41–42.

²⁵ A. Wacke, *Unus testis, nullus testis. Entstehung und Überwindung des Dogmas vom legalen Beweismaß*, „Fundamina” 3 (1997), s. 49–57.

²⁶ A. Gouron, *Testis unus, testis nullus dans la doctrine juridique du XIIe siècle*, „Mediaevalia Lovaniensia” 24 (1995), s. 83–93.

²⁷ G.G. Archi, *La prova nel diritto del Basso Impero*, „Rivista Internazionale di Diritto Romano e Antico” 12 (1961) 4, s. 3–23.

²⁸ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. Biblia Tysiąclecia*, red. A. Jankowski, L. Stachowiak, K. Romaniuk, Poznań–Warszawa 1980.

²⁹ *Biblorum sacrorum iuxta vulgatam Clementianam nova editio breviarior perpetua et concordantiis aucta adnotatis etami locis, qui in monumentis fidei sollemnioribus et in liturgia Romana usurpari consueverunt*, a cura di A. Gramatica, Vaticani 1959.

recenzentom pracy doktorskiej – prof. dr. hab. Markowi Kuryłowiczowi oraz prof. dr. hab. Andrzejowi Sokali. Za cenne naukowe rady i sugestie oraz poświęcony czas dziękuję dr. hab. Maciejowi Jończy, prof. Uniwersytetu Szczecińskiego oraz wszystkim uczestnikom seminarium doktoranckiego z prawa rzymskiego na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL. Dziękuję również o. dr. Wojciechowi Adamczewskiemu za niezwykle cenne wskazówki oraz duchowe wsparcie. Książkę tę dedykuję moim rodzicom – Jadwidze i Kazimierzowi.